

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПСИХОТЕРАПІЯ: БАГАТОАСПЕКТНІСТЬ ВИМІРУ. ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПСИХОТЕРАПІЇ В ПІДГОТОВЦІ ПСИХОЛОГІВ

Т.М. Титаренко (м. Київ)

ОСОБИСТІТЬ У СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ: СФЕРИ ПРАКТИКУВАННЯ

Соціум сьогодні безупинно генерує нові небезпечні запити і виклики, на які особистість має дуже швидко реагувати, озиватися, відгукуватися. В Україні майже не залишилося людей, яких не цікавлять політичні новини, які не переживають з приводу намірів і дій сусідньої держави. Нажаль, всі ми швидко забули, що життя буває монотонним, нудним, передбачуваним, повсякденним, і практики як способи особистісного життєконструювання тоді теж всім знайомі, регулярні, автоматизовані, звичні. Навколишній світ, який став надто бурхливим і екстремальним, потребує інших практик, *актуальність* дослідження яких не викликає жодних сумнівів.

Отже, *метою статті* є побудова моделі особистісного життєконструювання відповідно до видів практикування.

Насамперед кілька слів про психологічний зміст концепту практик, широко використовуваного в антропології, соціології, історії, політології, філософії, теорії мови, літературознавстві. «Практики» набули особливої популярності зовсім недавно внаслідок «прагматичного повороту» кінця минулого століття, коли суттєво підвищилася увага дослідників до повсякденності. Поняттям «практика» зазвичай позначали сферу взаємопроникнення соціального та індивідуального, життєвих обставин і особистісних домагань, зовнішніх впливів і вмінь, навичок, здібностей.

Практики – це форми життя (П.Вітгенштейн), традиційні способи діяльності (Дж. Серль), засоби буття у повсякденності (М.Хайдеггер). Практики є системою цінностей, що диктує людині спосіб поведінки (М.Фуко), зв'язком говоріння і роблення, чинення (Т.Шацкі), способом забезпечення соціального порядку (Е.Гідденс). Саме практики контролюють вибір одних можливостей і виключення інших, підтримуючи здійснений вибір протягом тривалого часу (Н.Ферклоу) [4; 5; 7; 8; 9; 10].

Зрозуміло, що далеко не всі наші поведінкові прояви, вчинки, дії є практиками життєконструювання. Щоб набути статусу практик, людські діяння, наприклад, відносно нові і незвичні, мають поступово набрати повторюваності, стати прийнятними і потрібними для особистості і спільноти.

Чи мають способи діяльності, форми життя крім повторюваності обов'язково стати фоновими, рутинними, щоб перетворитися на практики? Згадаймо, що поняття фонових практик зобов'язане своїм виникненням працям П. Вітгенштейна. Саме він вперше показав значення простих і повсякденних явищ у їхньому різнобарв'ї, що описують людську поведінку. «Не те, що ми робимо в даний момент, задає наші судження, поняття і реакції, а все сум'яття того, що утворює фон» [4, с.166-167]. І свого часу такий акцент на нікому не помітному, надто звичному і дуже розповсюдженому полі нерелфлексованих життєпроявів був безумовно перспективним. Але життя особистості крім вираженої континуальності характеризується також і дискретністю. Якщо розглядати практики виключно як фонову повторювану активність, то найбільш значущі, ключові моменти життя, що передбачають вихід за межі повсякденності, прорив із автоматично-стереотипних контекстів у щось нове, ризиковане, несподіване, залишаться поза увагою.

Фонові практики, прийнятні для певного історичного часу і простору, можуть раптом втратити свою рутинність і неусвідомлюваність, коли взаємодія особистості і

соціуму перейде певні внутрішні і зовнішні кордони. Останнім часом всі мешканці України пережили такий «перерив поступовості» на власному досвіді.

У непрогнозованій ситуації виникає потреба у нових практиках, які П.Бурдьє називав конструктивними і вважав, що вони проявляються як доцільні дії індивідів, спрямовані на перетворення соціального світу [3]. За М.Фуко, конструктивними є також індивідуальні практики, спрямовані на перетворення, вдосконалення самого себе [9]. Саме завдяки таким практикам, за М.Хайдеггером, людина розкриває свою екзистенцію, набуває соціальної ідентичності, само виробляється [10]. Отже, такі способи життєконструювання як практики є водночас синтетичними і конкретними, континуальними і дискретними, фоновими, рутинізованими і перетворювальними, конструктивними.

У межах соціальної психології називатимемо практиками прийоми життєконструювання, засоби життєздійснення, що виникають і закріплюються в ході постійного діалогу особистості зі світом, соціумом, культурою, життєвою ситуацією. Адже саме практики відповідно до специфіки взаємодії особистості із соціумом розвивають і підтримують такий ключовий модус її буття як соціальність.

Всі види практик побудови особистості себе і свого життя розташовуються у континуумі між двома полюсами: полюсом фоновості, буденності, звичності і полюсом перетворювальності, ризиковості, екстремальності. На різних життєвих етапах особистість у своєму практикуванні наближується до того чи іншого полюсу, по-різному використовуючи набутий досвід. Відповідно до сфер життєконструювання можуть домінувати чи то фонові, чи перетворювальні практики. Які ж саме сфери мають на увазі

Особистість конструє себе у суспільстві, сім'ї, під час праці і відпочинку, спілкування зі значущим оточенням, у ході самопізнання, спробах саморозвитку. Тобто йдеться про практики громадянсько-політичні, сімейні, професійні, дозвіллеві, комунікативні, самозмінювані. Тут в якості критерію виступає спосіб взаємодії особистості з навколишнім світом, значущими іншими, самою собою. Враховуючи різноманітні життєві контексти, всі практики можна також поділити на активні і пасивні (наприклад, бізнес-практики і практики жебрацтва, практики спортивні і медитативні), практики художні і наукові, творчі і споживацькі, практики володарювання і підпорядкування (у політиці, економіці, стосунках з коханою людиною, навчанні, вихованні дітей тощо).

Практики життєконструювання, що відповідають різним соціальним полям - праці і споживанню, політиці, релігії, здоров'ю, освіті, тісно пов'язані між собою, у чомусь ізоморфні. Якщо людина, наприклад, шукає необхідну для роботи інформацію за допомогою інтернету, то у вивченні іноземних мов і в пошуках екологічно чистих продуктів буде використовувати насамперед інтернет-ресурси. Загалом стиль життя особистості, на думку Л.Бевзенко, можна трактувати як квінтесенцію найтипівіших практик [2, с. 21].

До речі, практики представників певних соціальних груп, як правило, тісно пов'язані і передбачувані. Так, за словами Бурдьє, у Франції люди, які п'ють шампанське, з більшою ймовірністю будуть купувати старовинні меблі, грати в гольф, займатися верховою їздою, ходити до театрів, ніж ті, хто п'є виски або червоне вино [див. 2, с.24].

Якщо людина щось добре знає і вміє, має певний досвід та зацікавленість, вона буде практикувати. Її практичний інтерес зазвичай проявляється як фонові очікування (термін Г.Гарфінкела) [6], чи «установки повсякденного життя» (термін А.Шюца) [12]. Ці фонові очікування або виникають ще до набуття рефлексивного досвіду, або взагалі ніколи не рефлексуються. Будучи типізованими, вони використовуються людиною як інтерпретативні схеми, що забезпечують осмислення навколишнього світу, себе і свого оточення, власного життя. Саме очікування наділяють сцени повсякденності знайомим характером звичного життя [6, с.42-44]. Подібну систему диспозицій, вихідних установок,

когнітивних і мотиваційних структур П.Бурдє пропонує називати габітусом і вважає, що практики виникають саме з нього [3].

Фонові практики, як правило, регулярно повторюють багато людей і тому вони стають майже автоматизованими, малопомітними, неререфлексованими. Їхній вплив на життєконструювання забезпечено насамперед завдяки поширеності, частотності. Але далеко не всі практики є фоновими і спираються тільки на габітус. Вони насамперед є продуктом зіткнення певного габітусу, в якому зафіксовано історію кожної особистості, і актуальної життєвої ситуації, яка може бути цілком непередбачуваною, несподіваною, небезпечною. І тут адекватними життєвим обставинам стануть лише такі практики, в яких традиційне буде у відповідних пропорціях поєднуватися з інноваційним чи навіть повністю поступатися йому. Так виникають практики творчі, ризиковані, інколи екстремальні.

У суспільно-політичній сфері сучасної України фонові звичні практики вже стали непродуктивними, неідеальними. Вони гальмують як зміни сучасного українського соціуму, так і зміни особистості. Водночас у сфері сімейній рутинізовані фонові практики традиційно превалюють, хоча ці дві сфери сьогодні важко від'єднати одну від одної. Політичні події по-різному інтерпретуються різними членами сім'ї, практики взаємодії з оточенням у них поляризуються, і внутрішньосімейні суперечності за таких обставин нерідко вкрай загострюються.

Чи можуть фонові і перетворювальні практики з часом змінювати власні якості, трансформуватися, переходити одна в одну? Всі фонові практики колись виникали вперше і були на етапі свого зародження творчими, перетворювальними. Людина поставала перед складним і відповідальним життєвим вибором, не маючи жодних алгоритмів розв'язання екзистенційної проблеми. Доводилося набиратися мужності, діяти всупереч очікуванням, приймати конкретне рішення і втілювати його в життя. Водночас вдалі, продуктивні перетворювальні практики швидко розповсюджувалися, набирали масовості, популярності, потім ставали звичними, втрачали статус фігури і переходили у фон.

Практики, які сьогодні виглядають як екзотичні чи ризиковані, просто є новими, не апробованими, «молодими» практиками. Вони ще не виростили, не стали масовими і регулярними, не набули статусу фонових. Коли ці практики тільки виникають, їх зумовлено більше індивідуальними контекстами, ніж культурними. Відчайдушна і креативна людина, яку пізніше назвуть героєм, раптом здогадується, що від куль снайперів неозброєним людям допоможуть звичайні автомобільні покришки, якщо їх запалити. Коли такі креативні практики виявляються ефективними, вони починають швидко запозичуватися і розповсюджуватися, незважаючи навіть на те, що політична ситуація кардинально змінилася, і снайперів вже немає. Більшість нових революційних практик ніколи не доросте до фонових. Вони не стануть повністю автоматизованими і неусвідомлюваними. У діалозі із соціумом особистість пересвідчиться у їхній непотрібності і почне випробовувати інші способи життєконструювання.

Частина практик при переході від індивідуальних до масових залишається надбанням окремих, інколи зовсім невеличких груп. Згадаймо хоча б певні молодіжні субкультури: растамани, емо, хакери, екстремали, рокери чи клабери мають свої практики життєконструювання, що проявляються у трансляванні оточенню спільних цінностей, специфічному проведенні дозвілля, використанні відповідного сленгу, оформленні зовнішнього вигляду. Якщо людина є членом подібної спільноти, жорсткі інтерпретативні кліше, типові для угруповання, певним чином звільняють її від необхідності самостійно думати, приймати відповідальні рішення, випробовувати нові індивідуальні практики. Групові практики зазвичай примітивніші за ретельно розроблені практики індивідуальні.

Далеко не всі здатні до витонченого індивідуального практикування, бо більшості, на думку М.Фуко, не вистачає сили духу, витримки, здатності доводити до кінця розпочату справу [9]. Отже, лише деякі з нових перетворювальних практик мають шанс

трансформуватися у практики фонові. Вони спочатку сприймаються людськими спільнотами як ризиковані й унікальні, але згодом, повторюючись і перевіряючись на популярність та ефективність, поступово приймаються більшістю, стаючи повсякденними. Щоб набути масовості, ці практики мають стати дієвою квінтесенцією здобутих знань, переосмислених емоційних станів, схваленої мотиваційної спрямованості, зручних комунікативних навичок. Натомість фонові практики з їхньою невизначеною перетворювальною активністю схильні «застарівати», переставати влаштовувати особистість у кризових ситуаціях, за потреби екстреного переосмислення складних стосунків, що склалися. Мало кому хочеться виходити за межі затишного звичного побуту, але екстремальні обставини, раптові події, революційні виклики все одно рано чи пізно виштовхують нас з комфортної повсякденності. Протягом життя ми багаторазово опиняємось на іншій, незнайомій, небезпечній території, де рутинні практики вже не спрацьовують, і вчимося практикувати по-іншому, відповідно до нових життєвих обставин, власного актуального стану, життєвих завдань, що їх розв'язуємо.

Саме через практики прозирає співавторство інших в житті особистості. Хто ці «інші», потрібні для фонового і перетворювального практикування? На думку М.Хайдеггера, це ті, від кого людина себе не відрізняє, хто є частиною її життя [див. 5, с.65]. Практики виводять людину «...з темряви захищеної екзистенції через сутінки її особистого і інтимного життя до яскравого світла громадської сфери [1, с.56]. Вони відбуваються в присутності інших, а публічна сфера не здатна надавати притулок неістотному. Виходячи із сказаного, практики є публічними, відкритими, спільними.

Тепер спробуємо змодельовати особистісне життєконструювання, виходячи з взаємодії фонових і перетворювальних, активних і пасивних, дискретних і процесуальних, групових і індивідуальних практик. Одним з базисних компонентів моделі життєконструювання є персональне конфігурування практик, спрямованих на побудову особистістю самої себе. Згадаймо, що М.Фуко називав такі практики практиками себе [9]. Відкритість особистості передбачає вільний обмін енергією та інформацією з соціальним середовищем, взаємозбагачення різнобарвних персональних і культурних контекстів.

Завдяки активним і пасивним, дискретним і процесуальним практикам особистість поєднує певні оцінки себе, прояви ставлення до себе, експектації з боку оточення, способи турботи про себе у смислові ланцюжки, тематичні серії. Конститууючи себе, вона обов'язково використовує як креативні, індивідуальні, так і рутинізовані, звичні, фонові способи поведінки, у мегаполісі одні, у маленькому містечку зовсім інші. Вибір практик ще залежить від прийняття власного віку і статі, популярності серед оточення, економічного і соціального статусу, ціннісних орієнтацій, професійної спрямованості тощо.

Другий компонент моделі є просторовим конфігуруванням фонових і перетворювальних практик, що сприяють плетенню комунікативного простору. Йдеться про способи взаємодії особистості і соціуму, особистості і держави, сім'ї, професійної чи релігійної спільноти. Цей простір значущих стосунків особистості і реальних та уявних «Інших» має внутрішній потенціал до самоорганізації. Минуле, теперішнє і майбутнє не існують у комунікативному просторі окремо одне від одного, не розгортаються послідовно. Адже в житті особистості жодні по-справжньому значущі стосунки ніколи не завершуються повністю. Відповідно до набутого досвіду, чергових випробувань, нових взаємин колишні стосунки можуть несподівано переінтерпретуватися в якихось несподіваних контекстах, знецінюватись, переоцінюватись, набувати нових значень. Коли саме давній невдалий вибір, ризикована пригода, якась сильна образа, професійна невдача, колізії побудови дружніх, родинних чи любовних стосунків пригадаються, переосмисляться і почнуть впливати на сьогодення, передбачити неможливо. Тут править Його величність Випадок. Так само майбутнє з його очікуваннями, домаганнями, планами, цілями, мріями, фантазіями щодо сьогоднішніх значущих стосунків також впливає на строкате плетиво актуального комунікативного простору.

Займаючись плетенням різноманітних взаємин, стосунків, відношень, особистість спирається не лише на те, що загальноприйнято, звично для її оточення, традиційно схоже на простори інших, а й ризикує, експериментує, наважується на щось несподіване й непрогнозоване. Комунікативний простір, що утворюється завдяки відповідній конфігурації практик, характеризується динамічністю, схильністю до утворення заплутаних мереж і лабіринтів. Водночас баланс повсякденних і перетворювальних практик забезпечує для особистості відносно стабільність комунікативного поля, його впізнаванність.

Третім компонентом моделі життєконструювання є часове конфігурування практик. Йдеться про співвідношення фонових і перетворювальних практик, значущих для певного життєвого етапу, розповсюджених на певній історичній дистанції, яку долає особистість. Сучасна людина прагне виглядати як унісекс, не підкреслюючи у зовнішності традиційні ознаки своєї статі; вона також не відповідає колишнім уявленням про те, як мала б самореалізовуватися, виглядати, одягатися, спілкуватися, проявлятися у соціумі особа її віку. Звільняючись від застарілих соціальних стереотипів, розхитуючи їх, орієнтуючись на все популярніший здоровий спосіб життя, вона досягла і продовжує досягати певної свободи вікового руху. Так вік, разом із статтю стають умовними одиницями, продуктом конвенційних угод особистості і культурного середовища.

Відповідно до тлумачення особистістю етапів життєвого шляху, який вже пройдено, який долається і який ще попереду, по-різному конструюються реальності життєздійснення. Історична дистанція, яка залишилася, перестає бути непроголошеним вироком, а стає полем конструювання, в якому бере участь як особистість, так і її оточення, значущі спільноти, суспільство в цілому. Інтерпретації змістових характеристик юнацтва, молодості, зрілості, старості експлікуються у спільних соціально-психологічних практиках, що вироблялися як особистістю, так і її оточенням, значущими спільнотами, суспільством в цілому.

Особистісні практики виконують роль пагінців, гілок трикомпонентної ризоморфної структури, що взаємно детермінуються. Коли один з напрямків розвитку, один з пагінців втрачає актуальність і розповсюдженість, стає тупиковим, починається практикування в іншому напрямку. Розгалуження гілок і гілочок ризоми виникають у переломні для особистості і соціуму часи, у точках біфуркації, що приводять до відчутних змін у життєконструюванні.

Запропонована модель не є статичною, в ній закладено власну динаміку самоперетворень, оскільки кожне з її конфігурувань – персональне, просторове та часове – схильне до самозмін, відгукується на зміни інших компонентів і стимулює далі модифікації децентрованої ризоми.

Висновки. Особистісні практики – це повторювані способи життєконструювання, що вироблюється у діалогічній взаємодії особистості з глобальним світом, соціумом, культурою, актуальною ситуацією. Практики життєконструювання містяться у континуумах між полюсами буденності і екстремальності, активності і пасивності, індивідуальності і масовості. Найбільше відповідають життєвим обставинам такі практики, в яких традиційне у відповідних пропорціях поєднується з інноваційним. Фонові і конструктивні, індивідуальні і масові практики за певних умов взаємоперетворюються.

Базисними компонентами моделі життєконструювання є три наступні сфери особистісного практикування. По-перше, це конфігурація персональних практик, спрямованих на побудову особистістю самої себе, по-друге, конфігурація просторових практик, спрямованих на освоєння значущої для особистості комунікативної території і, по-третє, конфігурація часових практик, спрямованих на подолання певного відрізка життєвого шляху, відповідної історичної дистанції.

Література

1. Арендт Г. Становище людини. - Львів, Центр гуманітарних досліджень.-1999.-254 с.

2. Бевзенко Л. Стили жизни переходного общества – К.: Институт социологии НАН Украины, 2008.-144 с.
3. Бурдые П. Структура, габитус, практики / П. Бурдые // Журнал социологии и социальной антропологии. — Т. I, 1998. — № 2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.rin.ru/doc/i/79629p7.html>
4. Витгенштейн Л. Философские исследования / Л.Витгенштейн // Философские работы.- Ч.1.- М.: Гнозис.- 1994.
5. Волков В.В., Хархордин О.В. Теория практик / В.В.Волков // Изд. Европейского университета в Санкт-Петербурге.- СПб. - 2008.- 298 с.
6. Гарфінкел Г. Дослідження з етнометодології. – К: Курс., 2005. –340 с.
7. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации. – М., 2003. –528 с.
8. Фэрклоу Н.. Семиотические аспекты социальных изменений и обучения //Социальные практики. - Том 1.- №2.- 2009.- С.139-152 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа:http://charko.narod.ru/tekst/soc_prakt/Social Practices_V1_N2.pdf
9. Фуко М. Герменевтика субъекта: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1981-1982 учебном году/ М.Фуко; пер. с франц.- СПб: Наука, 2007.- 677 с.
10. Хайдеггер М. Бытие и время. – М., 1997. – 452 с.
11. Штомпка П. Социология социальных изменений-пер. с англ.- М., 1996.- 416 с.// [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.socioline.ru
12. Шюц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии - М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2003.- 336 с.

У статті розглянуто особистісні практики як способи життєконструювання, що вироблюються у діалогічній взаємодії особистості з глобальним світом та актуальною ситуацією. Визначено континууми між полюсами буденності і екстремальності, активності і пасивності, індивідуальності і масовості, в яких містяться практики життєконструювання. Проаналізовано три сфери практикування: конфігурації персональних, просторових і часових практик, спрямованих на побудову особистістю самої себе, освоєння значущої комунікативної території і подолання певного відрізка життєвого шляху.

The article consider personality practice as ways of life-design, that produced in the dialogic interaction between personality with a global world and the actual situation. Definitely continuum between the poles of routine and extremality, activity and passivity, individuality and mass, that contain of practice life-design. Three areas of practicing are analyzed: configurations of personal, spatial and temporal practices, aimed at building personality itself, the development of meaningful communication area and overcoming certain segment of life path.

Т.С. Яценко (м. Ялта)

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ ЗАКОНІВ ЦІЛІСНОСТІ ПСИХІЧНОГО – ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Практична психологія перебуває нині в процесі становлення і розвитку, і цьому значно сприяє Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України, очолюваний доктором психологічних наук В. Г. Панком. Так, дослідник указує, що “практична психологія – галузь професійної діяльності ... чим вона і відрізняється від побутової, позанаукової. Практичний психолог здійснює свої професійні функції за допомогою специфічних прийомів, методів і технологій, які побудовані на знанні законів людської поведінки й розвитку” [13, с. 38]. З огляду на це розроблення ефективних